

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.100.7>

УДК 81'22

МОВА УКРАЇНСЬКОГО ПІДЛІТКА: МІКРОСОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

ЦАР

Іванна Миколаївна,

кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу
стилістики, культури мови та
соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН
України;
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: tsar.ivanna5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9764-5758

Ivanna

TSAR,

PhD, Researcher of the Department
of Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;
4, Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv,
01001, Ukraine;
e-mail: tsar.ivanna5@gmail.com

Статтю присвячено проблемі розвитку дитячого та підліткового мовлення. На матеріалі мовної біографії українськомовного сільського підлітка та кількарічних спостережень за його комунікативними практиками схарактеризовано чинники, що впливають на формування мовлення дитини. Звернуто увагу на стихійне засвоєння англійської та російської мов в одномовному українському середовищі.

Ключові слова: дитяче мовлення, мовна поведінка, білінгвізм, сленг, діалектизми.

Дослідження дитячого та підліткового мовлення в Україні ні перебуває в центрі уваги не лише соціолінгвістів, а й психолінгвістів та педагогів. Його аналізують у контексті соціалізації мовця та набуття ним комунікативних навичок. Соціолінгвістичні особливості формування раннього дитячого мовлення в Україні, зокрема в умовах білінгвізму, дослідили О.В. Шевчук-Клюжева (на матеріалі масового анкетування батьків) [Шевчук-Клюжева 2020; 2023] та І.І. Брага (дитяче суржикувомовлення) [Брага 2015]. Мовну поведінку українських школярів у фундаментальній монографії схарактеризувала О.М. Данилевська [Данилевська 2019], проаналізувавши дані

цільового анкетування, фокус-групових досліджень, масових опитувань. Проте нині досі бракує мікросоціолінгвістичних досліджень особливостей формування дитячого спонтанного усного мовлення, а саме вони можуть дати нові відповіді на запитання, як формується мовний портрет особистості, які чинники (мовні та позамовні) на це впливають, і водночас дати змогу спрогнозувати, якою буде та чи інша мова в майбутньому. Проаналізувавши підходи українських мовознавців до вивчення функціонування української мови за віковим параметром, Т.О. Фудерер звернула увагу на потребу розширення емпіричної бази соціолінгвістичних даних за ознакою віку [Фудерер 2019: 31]. Це справді важливо, оскільки зараз увага науковців зосереджена здебільшого на аналізі мовної поведінки та мовлення жителів великих міст України, а мовлення сільських дітей і підлітків практично не вивчено.

Мета цієї наукової розвідки – простежити динаміку змін у мовленні та мовній поведінці українськомовної дитини з віком, беручи до уваги соціальні чинники. Матеріалом дослідження послужили диктофонні записи усного спонтанного мовлення, листування в мережі «Телеграм» та занотовані письмово фрагменти усного мовлення дівчинки А. із села В. на Львівщині. Матеріали зібрано методом включеного спостереження впродовж 2017–2024 років, коли респондентці було відповідно від 9 до 15 років.

Як зауважує О. Татаровська, мовлення підлітків залежить від географічних, соціальних та контекстуальних чинників [Татаровська 2014: 51]. Інформантка А. народилася і росте в селі В. на Львівщині в повністю українськомовній сім'ї. Її старші сестри мають вищу освіту. У мовленні членів сім'ї помітні риси місцевого діалекту. Навчання в школі відбувається лише українською мовою. З іноземних мов А. вивчає англійську. Респондентка багато читає і чимало часу проводить в інтернеті. Вона тісно спілкується зі своїми дорослими старшими сестрами (різниця у віці – 16 років). Батьки не приділяють дівчинці достатньо часу, тому її мовлення формується здебільшого під впливом інтернету, книжок та однокласників. Інформантка використовує соцмережі «Інстаграм», «Ютуб», «Телеграм» та «Пінтерест» і взагалі не послуговується фейсбуком, комен-

туючи це так: А.¹ *Фейсбук для бабульок всяких, тьоток дорослих – для застарілих.*

Хоча А. проживає у виключно українськомовному середовищі, у її повсякденні з раннього віку (фактично з 8 років) була російська мова: під впливом відео на ютубі та комп'ютерних ігор дівчинка, яка ніколи не розмовляла російською в реальних комунікативних ситуаціях, уже приблизно в 10 років добре володіла цією мовою і могла вільно перемикає мовні коди, не змішуючи їх. А. дотримується мовної стійкості й не переходить на російську, якщо до неї звертаються цією мовою; може робити зауваження членам сім'ї, якщо вони використовують якесь російське слово. Проте так було не завжди: майже до 11 років, листуючись із друзями в іграх чи коментуючи дописи в соцмережах, А. нерідко переходила на російську мову через те, що її оточення в інтернеті було російськомовним, а їй було соромно виділятися. Лише після того, як старші сестри неодноразово забороняли дівчинці дивитися відео та грати ігри російською, вона поступово відмовилася від російськомовного контенту. Значний вплив на відмову А. від російської мови мав початок повномасштабної російсько-української війни: дівчинка перестала соромитися писати українською в інтернеті, навіть якщо її співрозмовники російськомовні.

Перші англіцизми А. почала вживати під впливом англomовних комп'ютерних ігор. Оскільки дівчинці заборонили сприймати вміст інтернет-ресурсів російською мовою, вона була змушена шукати альтернативу. З 9 років А. грала в ігри на американських серверах Roblox, де спілкувалася з іншими англomовними гравцями. Крім того, вона розмовляла з іспанськомовними користувачами за допомогою перекладача. Присутність на сервері іспанськомовних мотивувала дівчинку до вивчення іспанської. Вона навіть завантажила собі мобільний застосунок «Duolingo», де проходила початкові рівні з вивчення цієї мови. За допомогою комп'ютерних ігор А. покращила навички розмовної англійської. Вона почала використовувати у своєму мовленні не лише англійські слова, а й цілі речення, пристосовуючи їх до контексту. До того ж, дівчинка дивиться

¹ Тут і далі в прикладах – А. – інформантка, І. – інтерв'юєр.

різних ютуб-блогерів, зокрема й англомовних. Зауважимо, що в А. приблизно з 12 років повністю відсутній мовний бар'єр у спілкуванні англійською, незважаючи на граматичні помилки. У неї чітка англійська вимова. Отже, і російську, і англійську мову А. вивчила природним способом, занурившись у віртуальне мовне середовище: здогадувалася значення слів з контексту, імітувала вимову інших користувачів інтернету, повторювала часто вживані фрази.

Особливо використання англіцизмів посилилося приблизно у віці 11–12 років: *І. Ти сама зробила грінки? А. Звичайно! Це ж ізі!*; *А. Я можу скрафтити лопату; А. Я придумала собі аутфіт на Великдень. Ця гулька мені підійде до мого аутфіту.* *І. А що таке аутфіт? А. Ну лук, прикид... зовнішній вигляд* (зауважте, що спочатку для пояснення А. використовує запозичені та сленгові одиниці, а лише потім літературні); *А. коротше кажучи, артблок* (відсутність бажання малювати) *у мене. А що? Так кажуть всі цифрові художники на ютубі.* Під час мовлення часто вставляє цілі англійські речення або komponує їх з українськими: *І ат буду популярна.* Любить використовувати слова та фрази з інших мов, які запам'ятала з книжок та інтернету: *Арігато мон ами!* (дякую, друже мій – японська, французька), *пардон, оревуар амиго, чао, бон жур, арівідерчі, салам алейкум, алярм!, сейньйоріта.* У писемному мовленні помітна значна кількість скорочень з англійської: *Idk* (I don't know), *Ty* (thank you), *U* (you), *Ur* (your), *gn* (good night), *gm* (good morning), *lol* (laugh).

А. копіює часто вживані батьківські фрази, особливо фразеологізми: *Як каже народна мудрість, знає кУма – знає пів села; Ти сидиш там, як підпільний Кіндрат;. Думаєте, я така дурна, як ви мудрі?; Яке 11?! Мені буде вже 12! Ти пропустила моє одинадцятиліття! Діти ростуть на очах, детка!; Як каже тато, голод не тьотка; Думаєте, я нічого і не бачу, і не чую? Стіни мають вуха; Май совість таке при дитині говорити. Я ще неповнолітня; Терпи, козак, отаманом будеш; (за обідом) перші будуть останніми, останні першими. Прибери тарілки; Х'юстон, в нас проблеми!*

З розмов батьків А. має певні уявлення про політиків, щоправда, на рівні «добрі / погані», і принагідно згадує їх у

своєму мовленні: (розповідає про гру) *Твої персонажі можуть бути зелені. Але краще вже не зелені, щоб не звалювати Зеленьського в цю тему.*

Мовлення дівчинки рясніє місцевими діалектизмами, характерними для Галичини (*вогирки* (огірки), *ціхо* (тихо), *помідор*, *рондель* (сковорідка), *зупа* (суп), *дзядзьо* (дідусь), *вуйко* (дядько), *цьоця* (тітка), *ровер* (велосипед) та ін.). Спілкуючись зі своєю бабусею чи іншими представниками старшого покоління, А. може несвідомо перемикатися на мовлення з більшою кількістю діалектизмів (не лише лексичних, а й граматичних, фонетичних, акцентуаційних), ніж зазвичай: *Так файно ми стало, аж на сон хлине* (після того, як поїла в гостях у бабусі).

На мовлення респондентки суттєво вплинуло читання. Дівчинка читала багато дитячої та підліткової художньої літератури. Її мовлення можна вважати зв'язним і насиченим літературною лексикою. Під впливом книжок А. почала активно використовувати ті загальноживані слова, які ніколи не вживали члени її сім'ї (наприклад, *звісно*, тоді як у сімейному колі завжди говорили *звичайно*). Крім того, А. органічно ввела у своє мовлення фрази із прочитаних книжок: *Така вже я є, як каже Софі з «Мандрівного замку Хаула»* («Мандрівний замок Хаула» Д.В. Джонс); *Ти така важка на язик, як бутерброд з цементом* («Клуб червоних кедів» А. Пунсет); *А. Я покидаю чат. Флагманський корабель заходить в порт Рояль* (іду до вас) («Одіссея капітана Блада» Р. Сабатіні); *І. Звідки ти береш ці фразочки? А. Із підручника інституту для благородних дівчиць* («Шпигунки з притулку “Артеміда”» Н. Довгопол).

Пік використання сленгізмів у А. – 12–13 років. У цьому віці прагнення до експресивності було таким сильним, що практично жодна, навіть побутова, фраза інформантки не обходилася без сленгізмів, згрубілих слів, метафор: *Включити якесь муз-ло?; Ну харє!* (Ну досить!); *Софі мене шиперить з Юркою. В цьому житті одні шипери; Усі завмерли. Перетравлюють інформацію. Іде загрузка віндос; Появилася в сім'ї нова інстасамка* (зареєструвала маму в інстаграмі); *Слухай, не бикуй!* У цей період вона вживає слова, значення яких не завжди розуміє, проте пояснює їх на власний розсуд: *Я називаю хлопців хахалями, тому що так і є: вони вічно хахакають.* У 14–15 ро-

ків кількість сленгізмів у мовленні А. дещо зменшилася, вона почала використовувати їх доречніше, ніж раніше. На сьогодні А. часто вживає такі слова, як *крінж* (гідота), *краш* (людина, яка подобається), *чіназес* (чудово), *пранк* (жарт), *нубіки* (початківці) тощо. Нові сленгізми вона підхоплює від однолітків та з інтернету. Інформантка не використовує ненормативної лексики, проте знає багато лайливих слів від своїх однокласників та інколи перефразовує їх: *Ах ти су-у-уну захотіла! Ну ти й су-у-фіке! Шо за хурма? Якої хурми?* (замість с*ка, ху*ня).

Протягом усього періоду дослідження інформантка інколи утворювала слова за незвичними моделями, мотивуючи їх інтуїтивно, а також придумувала нові слова на основі стандартних моделей, але в контексті певної ситуації: І. *І що вона сказала на твій твір?* А. *Вона сказала, що тільки єдина А. написала той сраний твір.* І. *Так і сказала?* А. *Ну без сраний. То вже я додала трохи свого лекціонізму.* І. *А що таке лекціонізму?* І. *То типу лексика;* А. *Тобі треба, щоб тебе хтось **натхнув** на щось.* І. *Може, надихнув?* А. *Вибач, від слова натхнення;* А. *Коли ми ще будемо такі щасливі, як коли є світло під час війни?! Ми отримуємо **домофін!*** І. *Може, дофамін?* А. *Так!;* *Ну де той **Синдбад-дорогоплавець?*** (чекає сестру, яка їде автобусом); *Як варіант можем піти на **шпинапопозирання;*** *Тебе запрошують на кухню на **голубцьоробство!*** Якщо А. не знає назви якогось предмета, вона з легкістю придумує потрібну назву за його ознаками: *А ти маєш оту свою **вжух-вжух машинку?*** (пристрій для чищення одягу). Інформантка часто використовує скорочення: І. *Який сьогодні був найдрайвовіший урок?* А. *Мабуть, таки **ф-ра*** (фізкультура); *Софія – моя **лпешечка*** (найліпша подруга).

Мовлення респондентки емоційне й образне. Імовірно, під впливом читання вона активно вживає порівняння та інші стилістичні засоби; у її мовленні багато фразеологізмів: *Прищики? Та які в тебе прищики?! В тебе лице **чистіше за мрамур!*** *Чуєш, які я філологізми почала вимовляти?;* *Чо сидите, як **крати по норах?***; *Англічанка мене любить. Вона має на мене **воко;*** А. *Мене Галина Михайлівна до дошки кликала... І. І що? Ти знала?* А. *Та! **Повезло і фартануло!***; *Бажаю, щоб тобі ніхто не лив воду на твої залізні нерви, щоб вони не*

заіржавіли. Також А. перефразовує російські приказки чи інші вислови, почуті в інтернеті, на український лад та адаптує їх до ситуації спілкування: *Вже йде! Згадала сонечко – ось і промінчик.* Один блогер сказав: *спомниш гомно – вот і воно. Ну що? Є зла фраза, то має бути добра; Зроби мені чаю, будь ласка. Тобі не важко – мені приємно* (за популярним висловом із соцмереж «Постав лайк. Тобі неважно – мені приємно»). Крім того, респондентка часто вживає власні афоризми: **Вдосконалення воно як слово «зара»** (зараз) – **безкінечне**; **І. Не забудь в п'ятницю на репетицію піти!** А. **Піду. Зав'язала той вузол, то мушу його розв'язувати;** (розбила екран телефона) **Телефон не може бути ідеальним. Це, знаєш, як зморшки. Рано чи пізно з'являються.**

Варто звернути увагу на дуже швидкий темп мовлення інформантки. Її паузи хезитації короткі, і вона намагається якомога швидше їх заповнити. Єдиним словом-паразитом А. є *то як там*: *Одного разу, як такий випадок був, то як там, що інтернету не було, то я тирила інтернет у сусідів.*

А. експериментує з різними стилями, наприклад, може використовувати офіційно-діловий та конфесійний стилі в побутових розмовних ситуаціях для вираження урочистості, звертатися підкреслено ввічливо на «Ви»: *Вечір семкопожирання оголошую офіційно відкритим!*; (після гри «Уно» з мамою, мама програла) *З Вами приємно було мати справу!*; (додала цукор до чаю) *Як тільки ми помітили, яким скелетом Ви до нас приїхали, ми вирішили підсолодити Вас!* Особливо часто в її мовленні помітні елементи релігійного стилю та цитати з Біблії, можливо, тому, що дівчинка є членом парафіяльної молодіжної спільноти УГКЦ, де проводить багато часу: **І. Я нічого не хочу робити, в мене депресія.** А. **Встань, візьми своє ложе і ходи!** (Йо. 5, 1–15).

Події початку 2022 року вплинули не лише на мовну свідомість інформантки, а й на мовлення. Вона стала активно використовувати пов'язану з війною лексику в повсякденних побутових ситуаціях: **І. Ти сьогодні молодець, стільки поприбирала!** А. **Ага! Була в найгарячіших точках на кухні; Цей пиріг! Та він як ядерна бомба!**; **Це був контрудар в ногу; А що я маю насіювати на тебе паніку?**

Отже, мовлення інформантки формується одночасно під впливом багатьох чинників, але найбільш вагомими, на наш погляд, є сім'я, школа, інтернет та книжки. Приклад респондентки А. засвідчує, що сьогодні, коли батьки не завжди беруть активну участь у вихованні мовної свідомості своїх нащадків, переважно інтернет конструє дитячу й підліткову мовну поведінку та мовлення. Проте через брак українськомовного контенту, особливо спрямованого на дитячу аудиторію, а також через алгоритми пошукових систем, які насамперед показують російськомовні відповіді на українськомовні запити, українськомовні діти постійно перебувають у російськомовному віртуальному просторі. Лексичний запас дитини та підлітка – це своєрідний синтез інформації з усіх сфер, які оточують молоде покоління. Регулюючи деякі з цих сфер (наприклад, мову споживання інформації в інтернеті, читання), в дитинстві, можна вплинути на те, яким у перспективі буде мовлення та мовна поведінка дорослих.

Брага І.І. Суржик у родинному спілкуванні дітей. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 51. С. 96–105.

Данилевська О.М. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття: соціолінгвістичні нариси. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2019.

Татаровська О. Мовлення британських підлітків та аналіз його головних граматичних рис. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2014. Вип. 22. С. 51–57.

Фудерер Т.О. Вікові та поколіннєві відмінності в ставленні до мови в соціолінгвістичній традиції: українська перспектива. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2019. Вип. 2. Том 22. С. 31–42.

Шевчук-Клюжева О. Соціолінгвістичні особливості формування дитячого мовлення в Україні. *Записки з українського мовознавства*. 2020. Вип. 27. С. 202–209.

Шевчук-Клюжева О. Вплив сімейних мовних практик на формування українсько-російського дитячого білінгвізму (на матеріалі соціолінгвістичного опитування родин із Києва). *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 27. Том 3. С. 50–57.

REFERENCES

Braha, I.I. (2015). Surzhyk in the family communication of children. *Linguistic and Conceptual Views of the World*, 51, 96–105 (in Ukr.).

Danylevska, O.M. (2019). Ukrainian language in the Ukrainian school at the beginning of the 21st century: sociolinguistic essays. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House (in Ukr.).

Fuderer, T.O. (2019). Age and generational differences in using the language in the sociolinguistic tradition: Ukrainian perspective. *Visnyk KNLU. Serii Filolohiia*, 2(22), 31–42 (in Ukr.).

Shevchuk-Kliuzheva, O. (2020). Sociolinguistic peculiarities for child speech development in Ukraine. *Opera in Linguistica Ukrainiana*, 27, 202–209 (in Ukr.).

Shevchuk-Kliuzheva, O. (2023). The influence of family language practices on Ukrainian-Russian children's bilingualism (based on the sociolinguistic survey of Kyiv families). *Transcarpathian Philological Studies*, 27(3), 50–57 (in Ukr.).

Tatarovska, O. (2014). The language of British teenagers and the analysis of its main grammatical features. *Visnyk of the Lviv University. Foreign Languages Series*, 22, 51–57 (in Ukr.).

Статтю отримано 22.05.2024

Ivanna Tsar

MICROSOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE MODERN UKRAINIAN RURAL TEENAGER'S SPEECH

The article deals with the problem of children's and adolescent speech development. The research material was dictaphone recordings of oral spontaneous speech, correspondence on the "Telegram", and written down fragments of the oral speech of the girl A. from the village of V. in the Lviv region. Considering social factors, the study examines changes in a Ukrainian-speaking child's speech with age. The focus is on the emotions and expressiveness present in the speech of children and adolescents. The research shows how actively children form new words and adapt their vocabulary to non-standard contexts.

The article highlights the spontaneous children's acquisition of English and Russian in a monolingual Ukrainian environment. The study concludes that family, school, the Internet, and books are the crucial factors in a child's speech and language behavior formation. It is possible to influence adults' future the speech and language behavior by regulating some of these areas in childhood.

Key words: children's speech, language behavior, bilingualism, slang, dialectics.